

САВА ФИЛИМОНОВИЧ МАНЗІЙ – ВЧЕНИЙ, ЛЮДИНА, ОСОБИСТІТЬ

О.П. МЕЛЬНИК, доктор ветеринарних наук, професор

Пам'яті видатного вченого, людини та особистості Сави Филімоновича Манзія, знаного порівняльного морфолога ХХ століття, автору біонічного напрямку у морфологічній науці.

Сава Филімонович Манзій.

Кафедра анатомії тварин ім. акад. В.Г.Касьяненка, що утворена 10 жовтня 1920 року як перша структурна одиниця під час створення нашого славетного ветеринарного факультету має вже понад як 90-літню історію. За цей час вона зазнала і переїзди, і брак площ, і об'єднання, і роз'єднання з іншими кафедрами. Однак завжди звідувала тільки злету і не знала падінь. Це мабуть тому, що тут завжди працювали віддані своїй справі особистості. Разом з тим, завжди знаходилися люди, які так чи інакше більше або менше, але допомагали кафедрі розвиватися. Однак чим кафедра могла подякувати цим людям крім того, що сказати ДЯКУЮ!

Зрештою, у вересні 1998 року кафедра ухвалила рішення про запровадження звання «Почесний член кафедри анатомії сільськогосподарських тварин ім. акад. В.Г.Касьяненка». Це звання присвоюється за вагомий внесок у розвиток нашої кафедри громадянам України та інших держав від студента до президента.

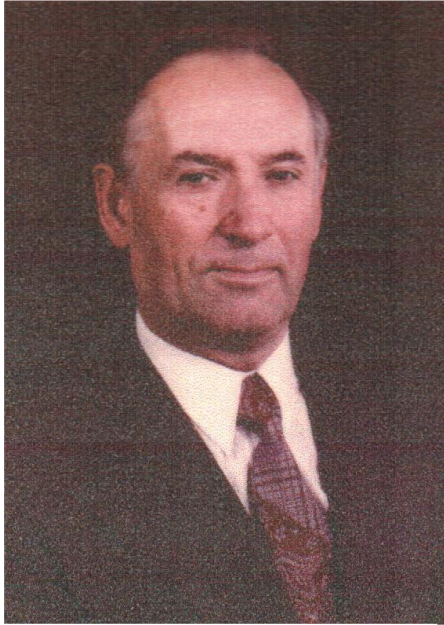
Першим Почесним членом нашої кафедри став славетний український морфолог – випускник Київського ветеринарного інституту 1938 року, колишній завідувач відділу еволюційної морфології Інституту зоології ім. І.І.Шмальгаузена, доктор біологічних наук, професор Сава Филімонович Манзій.

За роки, що минули з часу запровадження цього звання його удостоєні понад 30 осіб. Люди різного віку, різних професій, часом дуже далекі від ветеринарної медицини, що по змозі допомагали розвитку матеріально-технічної бази, музею та інших напрямів кафедральної діяльності. Дехто з них, на превеликий жаль, вже пішов з життя інші продовжують допомагати нашій кафедрі у її розвитку. Всім їм низький уклін!

Ми сподіваємося, що славетні особистості – дійсні Почесні члени кафедри і ті, хто ними стане у майбутньому, знову ж таки кожен по змозі, ще зроблять чимало великих і добрих справ аби наша уславлена кафедра постійно розвивала свою матеріально-технічну і наукову базу та була неперевершеним лідером у світовій анатомічній науці. А ми зі свого

боку зробимо все, щоб славетні особистості, які допомагають цьому розвитку були гідно увічнені в історії нашої кафедри.

Манзій Сава Филімонович народився 22 грудня 1913 року в селі Осіївка Бершадського району Вінницької області в родині селянина-бідняка – на 7 душ сім'ї землі польової було лише 1,8 гектара. Доводилося ходити на заробітки, і Сава з 7 років став пастухом отари овець, зібраної з усього кутка села. Саме тому він пішов до школи лише

**Сава Филімонович
Манзій
(1913–2008 рр.)**

на 11-му році життя – у 1925 році (а в цей час десь у далекому Києві вже 5 років існувала кафедра анатомії). Але вчився Сава дуже добре і з першого класу перейшов до третього, а з четвертого – до шостого, заощадивши два роки. Семирічку закінчив відмінником та подав документи для вступу до Тульчинського педтехнікуму. Але документи були повернуті з припискою: "Місце для вихідців з селян не залишилося", і Сава Филімонович поступив до зоотехнікуму свинарства, що в селі Красносілка Джулинського району.

Про всеукраїнський голодомор 1932–33 років Сава Филімонович знав не з газет і не з розповідей, а сам зносив його дуже важко. Як розповідав Сава Филімонович, в той час студенти отримували 200 грамів хліба на день і видавали цей хліб відразу на 5 днів – 1 кг. Голодний тут же з'їдав його і 5 днів

чекав нової пайки. Вночі студенти ходили на поля радгоспу, розкопували кагати з кормовими буряками, приносили їх до гуртожитку, і їли сирими чи пекли у грубці. Як розповідав Сава Филімонович – це вельми неприємна страва. У 1933 році він закінчив технікум і, як відміннику, йому запропоновано у цьому ж районі посаду районного держінспектора по коню (була у ті часи така посада), відповідальним за підготовку і відправку кращих коней до армії. Тут отримував вже пайок – 8 кг кукурудзяного борошна на місяць.

У той час люди вимирали цілими родинами і навіть селами. Було в Бершадському районі село Погоріла. В ньому вимерли всі люди і збирали врожай 1933 року солдати. Не поодинокі були випадки канібалізму. Тих, хто вчиняв таке заарештовували і ніхто не знав, куди вони запропадали. Та нікого це й не

**С. Ф. Манзій (перший справа) –
учень зоотехнікуму свинарства,
1932 рік**

цікавило. Люди стали бездушними, думали, де б і що б з'їсти.

У 1934 році Сава Филімонович вступив до Київського ветеринарного інституту. Вчився лише на відмінно. Весь час був членом студентського гуртка при кафедрі анатомії і полюбляв цю дисципліну. Ані у технікумі, ані в інституті родина йому не мала змоги допомагати хоча б чим-небудь. У 1938 році закінчив інститут і одержав дипломом "з відзнакою" і йому було запропоновано обрати біологічну чи клінічну кафедру і залишитися на ній для викладацько-дослідної роботи. Сава Филімонович обрав кафедру анатомії. Йому запропонували посаду старшого лаборанта, а згодом – асистента. Але постала велика проблема

С.Ф. Манзій (перший зліва) – студент Київського ветеринарного інституту, 1934 рік

з житлом, оскільки інститут житлом не забезпечував, а Сава Филімонович вже був одружений на однокурсниці, якій запропонували посаду старшого лаборанта на кафедрі біохімії. У них був син, але забрати його від жінчиних батьків не було змоги. Тоді керівник кафедри, молодий професор В.Г.Касьяненко на свій страх і ризик, прийняв рішення закрити в анатомічному корпусі один туалет і це приміщення надати Саві Филімоновичу для житла. Так він отримав перше житло у своєму житті. До цієї кімнати, як розповідав Сава Филімонович, ледве упихнули солдатське ліжко, а столом було підвіконня. Тут сім'я Сави Филімоновича прожила декілька місяців, поки В.Г.Касьяненко віднайшов змогу надати для житла лаборантську кімнату в тому ж корпусі. Це для Сави Филімоновича було велике щастя. У 1939 році на спільному

засіданні кафедр анатомії й зоології Сава Филімонович з успіхом зробив першу наукову доповідь за темою "Еволюція грудної кістки хребетних". Восени 1939 року Сава Филімонович був призваний на строкову службу. Таких як він "допризвників" було 16 чоловік з різних кафедр і Сава Филімонович пишався тим, що тільки його шеф проводжав його до військкомату та до поїзда.

Сава Филімонович відбував службу у 71-му кавалерійському полку у Кірсанові Тамбовської області. Всі солдати чекали на закінчення строкової служби, щоб повернутися до інституту, але почалася Велика Вітчизняна війна.

Кавалерійський полк було розформовано, а ветлікарів-кавалеристів направили до різних частин на кінній тязі. Саву Филімоновича доля привела до міста Лівни Орловської області в 607 гаубично-артилерійський полк 120-ї стрілецької дивізії. Він був призначений на фельдшерську

посаду начальника передового ветеринарного пункту першого артдивізіону. Дуже швидко дивізія укомплектувалась і вже в середині липня 1941 вступила в бій біля станції Коропець Смоленської області. Бої були дуже важкі з чималими втратами не тільки людей, але й коней. Та все ж у серпні 1941 року дивізія і полк брали участь у звільненні першого радянського міста – Єльні Смоленської області від німецьких загарбників. За цю операцію верховний головнокомандувач Сталін запровадив у Радянській Армії звання "гвардія" і бійці стали першими радянськими гвардійцями, а 120 стрілецька дивізія стала 8-ю гвардійською стрілецькою, 607 артполк став 34 гвардійським артполком, а Сава Филімонович – рядовий, став гвардії рядовим.

У 1942 році Саві Филімоновичу було присвоєно перше офіцерське звання: гвардії-капітан ветеринарної служби і запропоновано посаду молодшого ветлікаря того ж 34-го ГВАП. А вже через рік він став старшим ветлікарем того ж полку.

Коні дивізії і полку дуже хворіли на контагіозну плевропневмонію і загасити спалах цього захворювання не вдавалося. Він у своєму полку, на свій страх і ризик, провів сміливий експеримент: поголовну профілактичну новарсенолізацію всіх як хворих, так і здорових коней і захворювання припинилося. Досвід Сави Филімоновича був запозичений іншими

**С.Ф. Манзій (Відень, Австрія),
1946 рік**

полками дивізії і виявився абсолютно ефективним. Саві Филімоновичу запропонували посаду начальника лікувального відділу дивізійного лазарету. Про ліквідацію хвороби дізналося командування 1-го Українського фронту і Саві Филімоновичу запропонували посаду начальника лікувального відділення 311 фронтового ветлазарету 1-го Українського фронту. Для того, хто перебував на передовій, це вважалося вже глибокий тил. У зв'язку з новарсенолізацією у житті Сави Филімоновича сталася ще одна подія. Сава Филімонович, отримавши у лікуванні контагіозної плевропневмонії позитивні результати за допомогою новарсенолу написав про це статтю і надіслав її у журнал «Ветеринария», що видавався і під час війни. І у цій статті кожна буква і кожне слово було написано Савою Филімоновичем, але

прізвище автора було інше. Після цієї публікації метод лікування коней новарсенолом увійшов до підручника з терапії тварин як новарсенолізація за Говоровим, а мало бути за Манзієм. Про цей випадок Сава

Филимонович завжди розповідав з посмішкою. Однак, вважаю, що сучасним ветеринарним терапевтам було б доречно відновити історичну справедливість.

З першим Українським фронтом лазарет подолав з боями Смоленську, Курську та Орловську області, всю Україну, зокрема міста Чорнобиль, Коростень, Рівне, Дубно, Польщу і Німеччину до Дрездена. Тут 9 травня 1945 року Сава Филимонович зустрів День Перемоги.

Після закінчення війни майор ветеринарної служби С.Ф.Манзій служив у Австрії. Тоді, за клопотанням завідувача кафедри анатомії академіка В.Г.Касьяненка, президент академії наук України О.В.Палладін звернувся до командувача Радянськими військами в Австрії маршала Радянського Союзу І.С.Конєва з клопотанням про звільнення майора ветеринарної служби С.Ф.Манзія у запас на наукову роботу. Сава Филимонович розповідав, що, коли лист від Палладіна потрапив до Конєва то його звільнили, як кажуть за 24 години.

Після демобілізації у 1947 році Сава Филимонович став аспірантом видатного порівняльного морфолога В.Г.Касьяненка на кафедрі анатомії Київського ветеринарного інституту.

**Г.О. Гіммельрейх та
С.Ф. Манзій, 1948 рік**

До науки Сава Филимонович не прийшов – він до неї дорвався. Не знав ані вихідних, ані свят, безперервно перебував в анатомці і препарував.

В.Г.Касьяненко визначив йому тему дисертаційної роботи:

"Порівняльна, функціональна і еволюційна морфологія автоподія (кисті) ссавців". У кінці 1949 року дисертація була готова до захисту. В цей час В.Г.Касьяненко вже працював в Інституті зоології Академії наук України, запропонувавши керівництво кафедрою талановитому учневі – доценту Г.О.Гіммельрейху. Захист дисертації відбувся саме в цьому

інституті і В.Г.Касьяненко запропонував Саві Филимоновичу працювати в інституті зоології. Так Сава Филимонович став першим співробітником відділу еволюційної морфології хребетних – це був новий відділ не лише в Україні але й у Радянському Союзі. Дослідження цього відділу мали оригінальну спрямованість.

Після успішного захисту кандидатської дисертації, через певний час, В.Г.Касьяненко визначив Саві Филимоновичу тему майбутньої докторської дисертації: "Порівняльна, функціональна і еволюційна морфологія зап'ястного суглоба ссавців". Яка з успіхом була захищена у 1959 році.

У 1963 році академік В.Г.Касьяненко за станом здоров'я вийшов на пенсію і передоручив керівництво відділом Саві Филімоновичу, як першому доктору наук. Саме завдяки чималим успіхам у роботі відділу еволюційної морфології була створена Проблемна рада з біомеханіки, до складу якої увійшов С.Ф. Манзій. Він очолив секцію зоологічної біомеханіки і керував нею до розвалу СРСР.

Сава Филімонович багато уваги приділяв підготовці наукових співробітників. Під його керівництвом у відділі підготовлено і успішно захищено 15 кандидатських та 4 докторські дисертації.

Здійснюючи велику наукову роботу в київських, московських, ленінградських і інших біологічних, ветеринарних і медичних установах, Сава Филімонович зробив вагомий внесок у порівняльну, функціональну і еволюційну морфологію хребетних. Він опублікував понад 220 праць, з них – 4 монографії.

С.Ф. Манзій та його вчитель академік В. Г. Касьяненко, 1971 рік

Сава Филімонович завжди брав активну участь у громадському і науковому житті. Починаючи з V Всесоюзного з'їзду анатомів, гістологів і ембріологів, що відбувся у 1948 році у Ленінграді. Виступав з доповідями і очолював секції зоологічної біомеханіки на всіх всесоюзних конференціях з біомеханіки. Одну з таких конференцій організував і провів у Києві у 1979 році. В той час, коли періодично проводилися "Дні науки" то у Закарпатті, то у Кіровоградській, то у Полтавській області Сава Филімонович завжди був у складі бригад вчених АН України, що проводили цю роботу, а у двох останніх був головою секції біологів.

Сава Филімонович завжди був активним членом українського Товариства "Знання", часто виступав з науково-популярними лекціями на різних зібраннях по радіо і на телебаченні. Сава Филімонович також не проґавив жодної можливості брати участь у конференціях з морфології, що проводилися за кордоном. Так, він брав участь у роботі конференцій в Італії, Швеції, Болгарії, Німеччині, Польщі, Югославії, Угорщині, Румунії.

Він працював заступником відповідального редактора журналу "Вестник зоологии" і завжди пишався тим, що багато років був єдиним морфологом від СРСР у редколегії міжнародного журналу "Zoologische Jahrbucher", що видавався у Німеччині (Лейпциг). За сумісництвом працював на кафедрах анатомії Київського ветеринарного інституту (1955–1957 рр.), ветеринарному факультеті Української академії сільськогосподарських наук (1957–1958 рр.). З 1970–1980 рр. Сава Филімонович проводив заняття на кафедрі зоології Київського університету ім. Т.Г. Шевченка.

Сава Филімонович брав активну участь у громадсько-політичній роботі Інституту зоології, та Академії наук України. Надзвичайно почесною громадською роботою вважалося обрання його на посаду голови об'єднаної профспілки Академії наук України. Фактично, він був третьою особою в Академії наук.

За бойові та трудові заслуги Сава Филімонович удостоєний багатьох нагород, зокрема орденів: "Красной звезды" (1944), "Знак почета" (1976), "Отечественной войны II степени", (1985), медалей: "За боевые заслуги"(1942), "За победу над Германией" (1945), "50 лет вооружённых сил СССР" (1969), "За доблестный труд" (1970), "30 лет освобождения Ровно" (1974), "60 лет вооружённых сил СССР" (1978), "40 лет победы под Москвой" (1981), "Ветеран труда" (1984), "40 лет встречи на Эльбе" (1986), "1500 лет Киева" (1989), "50 лет освобождения Киева" (1994), "50 лет победы в Великой отечественной войне" (1995), "80 лет вооружённых сил СССР" (1997), "Маршал Жуков" (1998), "За оборону Москвы" (1999). Сава Филімонович удостоєний "Почесної грамоти президії Верховної ради України" (1982), а також багатьох нагрудних знаків "Победитель соцсоревнования" (1978), "Ветеран 6-й гвардейской стрелковой дивизии", "Ветеран 13-й армии".

Рішенням кафедри анатомії протокол №3 від 21 грудня 1998 року Саві Филімоновичу Манзію за багаторічну допомогу у підготовці ветеринарних лікарів та науковців кафедри і з нагоди 85-річчя з дня народження присвоєне звання "Почесний член кафедри анатомії сільськогосподарських тварин ім. акад. В.Г.Касьяненко Національного аграрного університету". 28 грудня 1998 року на засіданні вченої ради Інституту зоології НАН України завідувач кафедри анатомії професор С.К.Рудик вручив Саві Филімоновичу нагрудний знак та диплом "Почесного члена кафедри анатомії ім. акад. В.Г.Касьяненко Національного аграрного університету" № 001.

Саві Филімоновичу на той час вже було 85 років. Він, якщо так можна сказати, вже був глибоким пенсіонером. Однак і до цього він досить часто приходив на нашу славетну кафедру – цікавився, як формується музей кафедри, що нового у наукових дослідженнях співробітників. Я особисто був знайомий із Савою Филімоновичем ще із своїх студентських років, коли приходив у відділ еволюційної морфології хребетних Інституту зоології ім. І.І.Шмальгаузена спілкувався з його співробітниками і робив свої перші кроки у науці. На той час, про відділ і кафедру говорили, що це дві половини однієї кафедри.

На початку 90-х років, нині вже минулого століття, у київському зоопарку загинуло декілька великих і дуже цікавих у морфологічному сенсі тварин. Першою такою твариною був слон. Від цього слона нам лишився тільки фрагмент грудної кінцівки, обрізаної вище ліктьового суглоба, решта слона була утилізована на заводі у Баришівці. Препарували в той час цю кінцівку, світлої пам'яті Вадим Федорович Мороз, Сава Филімонович Манзій та я. Потім на кафедрі потрапив труп жирафи, децю пізніше – труп білого носорога, скелет яких знаходиться в нашому музеї. Був і кубинський крокодил і багато інших тварин. І все це препарувалося на нашій кафедрі. Я препарував для своєї кандидатської дисертації разом з дійсними служителями, а не службовцями науки Вадимом Федоровичем Морозом та Савою Филімоновичем Манзієм. Сава Филімонович мав хист до малювання і під час препарування все замальовував і записував. Ці малюнки і записи зроблені рукою Сави Филімоновича збереглися у мене й досі, а деякі з них згодом увійшли до моєї кандидатської дисертації. У 1996 році Сава Филімонович був першим опонентом моєї кандидатської дисертації. Пригадую, як після захисту він сказав мені «не умру поки не буду першим опонентом твоєї докторської» на що я відповів «то може мені не захищатися і живіть якнайдовше». Звісно ж, що це були жарти, але вони свідчать, що моя особиста дружба з Савою Филімоновичем була досить міцною. Ми постійно телефонували то я до нього, то він до мене.

Шановний Сава Филімонович

Кафедра анатомії ім. акад. В. Г. Касьяненка

Національного аграрного університету

запрошує Вас Взяти участь у святкуванні

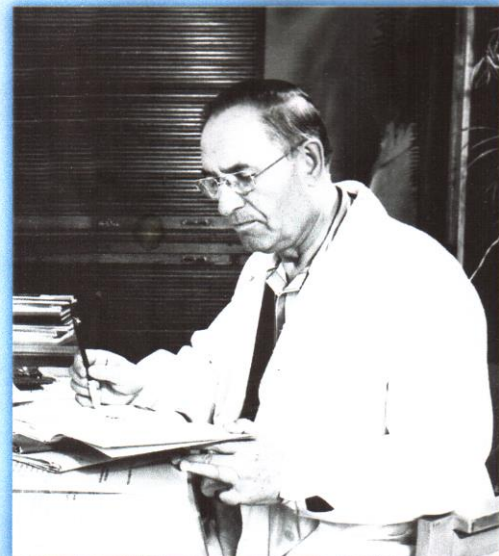
Вашого першого 90 річчя

від дня народження

Святкування відбудеться

22 грудня 2003 року

на кафедрі анатомії о 13:00.

Я пам'ятаю, як одного разу ми святкували у нього вдома день Перемоги... Як кафедра запросила Саву Филімоновича відсвяткувати його 90-річчя, як Сава Филімонович періодично привозив мені книги із своєї бібліотеки, а потім зателефонував і сказав «приїдь до мене і забери всю мою бібліотеку, щоб я не носив по одній книжці» і ця бібліотека зберігається на кафедрі.

Останнє діяння Сави Филімоновича – це підготовка передмови до підручника «Анатомія риб» (автори: О.П.Мельник, В.В.Костюк, П.Г.Шевченко). Він перечитав підготовлений до друку варіант і написав передмову яка увійшла до підручника. У своїй передмові Сава Филімонович написав, що цей підручник немає світових аналогів і його слова згодом підтвердили понад 70 рецензій отриманих, на цей підручник, з 9-ти країн світу.

Пам'ятаю, як у лютому 2008 року я привіз Саві Филімоновичу у подарунок примірник підручника, який щойно вийшов друком і як він залишив автограф під своєю передмовою у моєму екземплярі, як ми поговорили з ним про перспективи розвитку кафедри ... Це була моя остання зустріч з цією видатною постаттю морфологічної науки.

С. Ф. Манзій та О. П. Мельник – остання зустріч. Лютий 2008 року

Помер Сава Филімонович на 95-му році життя 5 жовтня 2008 року.

Світла пам'ять про цю людину назавжди збережеться у нашій пам'яті та в історії нашої кафедри анатомії тварин ім. акад. В.Г. Касьяненка Національного університету біоресурсів і природокористування України, яку всім серцем він любив.

Памяти выдающегося ученого, человека и личности Савы Филімоновича Манзія, известного сравнительного морфолога XX столетия, автору бионического направления в морфологической науке.

Сава Филімонович Манзій.

In memory of the outstanding scientist and human personality Sava Fylymonovych Manziy, known as comparative morphologist of twentieth century, the author bionic trend in morphological science.

Sava Fylymonovych Manziy.